

MAQOL – ASOSIY PAREMIOLOGIK BIRLIK**Ahmadaliyeva Shahlo Orifjon qizi****Termiz davlat pedagogika instituti, Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda
xorijiy til (ingliz tili) yo'nalishi 4-kurs 401-guruh talabasi.
shahloahmadaliyeva171@gmail.com****Mirzoyeva Laylo Raxmonovna****Ilmiy rahbar: Termiz davlat pedagogika instituti, Gumanitar
yo'nalishlarda xorijiy tillar kafedrasida o'qituvchisi
laylomirzoyeva38@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20079474>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada maqolning paremiologik birlik sifatidagi o'rnini, uning tarixiy rivojlanishi, semantik va ijtimoiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqol, xalq og'zaki ijodining eng qadimiy shakllaridan biri sifatida, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida maqolning lingvistik, madaniy va kommunikativ jihatlari o'rganiladi.

Kalit So'zlar: maqol, paremiologiya, og'zaki ijod, xalq hazil, semantika, ijtimoiy kommunikatsiya, aforizm, xalq falsafasi

Kirish:

Maqol – xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va eng keng tarqalgan shakllaridan biridir. U qisqa, tushunarli, ko'pincha hayotiy maslahat yoki axloqiy qoidani ifodalovchi ibora sifatida namoyon bo'ladi. Paremiologiyada maqol asosiy tadqiqot obyekti hisoblanadi, chunki u tilning semantik, sintaktik va kommunikativ xususiyatlarini aks ettiradi. Maqol xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, axloqiy-ijtimoiy me'yorlarini saqlash va avloddan-avlodga yetkazishda muhim vosita hisoblanadi. Til – insoniyat tafakkuri va madaniyatining eng muhim ifoda vositasidir. Har bir xalq o'zining hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va qadriyatlarini til orqali ifodalaydi. Shu jihatdan, xalq og'zaki ijodining muhim tarkibiy qismi bo'lgan maqol va matallar tilshunoslikda alohida o'rganiladigan birliklar hisoblanadi. Ular nafaqat badiiy-estetik ahamiyatga ega, balki lingvistik jihatdan ham murakkab va ko'p qirrali hodisadir.

Maqol va matallar xalq donishmandligi mahsuli sifatida asrlar davomida shakllanib, til tizimida barqaror birlik sifatida mustahkam o'rin egallagan. Ular nutqda ixchamlik, obrazlilik, emotsionallikni ta'minlaydi hamda kommunikativ maqsadni aniq va ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Mazkur maqolada maqol va matallarning lingvistik maqomi, ularning struktur-semantik xususiyatlari, funksional imkoniyatlari hamda boshqa til birliklaridan farqli jihatlari keng yoritiladi.

Maqol va matal tushunchasi

Maqol va matallar paremiologiya sohasining asosiy obyektlari hisoblanadi. Paremiologiya – xalq maqollari, matallari va hikmatli so'zlarini o'rganadigan tilshunoslik sohasi. Maqol – xalq tajribasi asosida shakllangan, tugallangan fikrni ifodalovchi, odatda nasihat yoki umumlashma mazmunga ega bo'lgan barqaror iboradir. Masalan: “Mehnat qilgan to'yadi”, “Yaxshilik yerda qolmaydi”. Matal esa ko'proq obrazli, lekin tugallangan hukm bermaydigan, ko'pincha gapning bir qismi sifatida qo'llanadigan iboradir. Masalan: “Og'ziga qarab gapirmoq”, “Ko'ngli tog'dek”. Shunday qilib, maqol va matal o'rtasidagi asosiy farq – fikrning tugallangan yoki tugallanmaganligida namoyon bo'ladi.

Maqol va matalning lingvistik tabiati

Maqol va matallar tilning frazeologik birliklari qatoriga kiradi. Ular quyidagi lingvistik xususiyatlarga ega:

1. Barqarorlik (stabilitet). Maqol va matallar tarkibiy jihatdan o'zgarmas bo'ladi. Ularning so'z tartibini yoki komponentlarini o'zgartirish mumkin emas yoki bu holat ma'noga zarar yetkazadi.

2. Tayyor holda qo'llanish. Ular nutqda yangidan yaratilmaydi, balki tayyor shaklda qo'llanadi. Bu esa ularni erkin so'z birikmalaridan farqlaydi.

3. Obrazlilik. Maqol va matallar ko'pincha metafora, tashbeh kabi badiiy vositalar asosida quriladi. Bu ularning ta'sirchanligini oshiradi.

4. Ko'p ma'nolilik. Ular kontekstga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin, bu esa semantik boylikni ko'rsatadi.

Struktur-semantik xususiyatlari

Maqol va matallar tuzilishiga ko'ra turli shakllarda bo'ladi:

1. Oddiy gap shaklidagi maqollar. Masalan: “Ilm – boylik”.

2. Murakkab gap shaklidagi maqollar. Masalan: “Kim mehnat qilsa, u rohat topadi”.

3. Qarama-qarshi mazmunli tuzilmalar. Masalan: “Yaxshi gap – jon ozig'i, yomon gap – bosh qozig'i”. Semantik jihatdan ular quyidagi guruhlariga bo'linadi: axloqiy mazmunli, ijtimoiy mazmunli, mehnatga oid, do'stlik va insoniy munosabatlarga oid.

Maqol va matalning funksiyalari

Maqol va matallar nutqda turli vazifalarni bajaradi: 1. Kommunikativ funksiya. Ular fikrni qisqa va aniq ifodalashga yordam beradi. 2. Didaktik funksiya. Maqollar tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, insonni to'g'ri yo'lga undaydi. 3. Ekspressiv funksiya. Nutqqa emotsional rang beradi, uni ta'sirchan qiladi. 4. Estetik funksiya. Nutqni chiroyli va obrazli qiladi.

Maqol va matalning frazeologik birliklar tizimidagi o'рни. Frazeologik birliklar tarkibida maqol va matallar alohida o'rin tutadi. Ular quyidagi birliklardan farq qiladi: idiomalar – ko'proq ko'chma ma'noga ega, maqollar – umumlashgan fikr bildiradi, matallar – obrazli ifoda, lekin hukm bermaydi. Shu sababli, maqol va matallarni frazeologiyaning eng yuqori darajadagi birliklari deb hisoblash mumkin. Pragmatik xususiyatlari. Maqol va matallar nutqda pragmatik maqsadga xizmat qiladi. Ya'ni: suhbatdoshga ta'sir o'tkazadi, fikrni isbotlash vositasi bo'lib xizmat qiladi, nutqda autoritetni oshiradi. Masalan, bahs jarayonida maqol keltirish orqali inson o'z fikrini kuchaytiradi.

Maqol va matalning madaniy ahamiyati. Maqol va matallar xalqning milliy mentalitetini aks ettiradi. Ular orqali: urf-odatlar, qadriyatlar, tarixiy tajriba namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek maqollarida mehmondo'stlik, kattaga hurmat, mehnatsevarlik kabi qadriyatlar aks etadi.

1. Paremalar avloddan avlodga faqat og'zaki holdagina o'tib kelganligi, xalq og'zaki ijodining mahsuli bo'lganligi uchun adabiyotshunoslik fanining obyektidir, chunki, bu hikmatli iboralarning ko'pchiligi she'riy formaga o'xshaydi va ularda o'xshatish (istiora, tashbeh, metafora), taqqoslash, parallelizm, anafora, qofiyalash, evfonik vositalar (alliteratsiya, assonans), kinoya, piching, kesatq kabi badiiy tasvir vositalari qo'llangan bo'ladi.

2. “Paremalar so'zlardan tuzilib, ma'lum bir fikrni ifodalovchi gaplardan iborat bo'lgani uchun tilshunoslikning ham o'rganish obyektidir, chunki ular so'zlardan hosil bo'lishiga ko'ra oddiy gaplarga o'xshasa ham, mazmuni, strukturasi, intonatsiyasi va boshqa grammatik xususiyatlari jihatidan o'ziga xosliklarga ega [2]. “O'zbek tilshunosligida paremiologiyani

o‘rganishga bag‘ishlangan qator ishlar amalga oshirilgan” [4]. “Bu tadqiqotlarda paremiologiyada maqollarning asosiy o‘rin tutishi ta’kidlanadi, shuningdek, maqol, matal, masal, naql, hikmat, tanbeh, zarbulmasal, hikmatli maqol, xalq iborasi, xalq so‘zi, donishmandlar so‘zi, donolar so‘zi, yaxshilar so‘zi, burungilar so‘zi, ulusning so‘zi, avomunnos masali, hikmatli so‘z kabi atamalar uni nomlash uchun qo‘llanadi”

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda maqol va metal. Hozirgi tilshunoslikda maqol va matallar quyidagi yo‘nalishlarda o‘rganilmoqda: kognitiv lingvistika (tafakkur bilan bog‘liqligi), pragmalingvistika (nutqdagi vazifasi), sotsiolingvistika (jamiyat bilan aloqasi). Bu esa maqol va matallarning faqat folklor emas, balki lingvistik birlik sifatida ham muhim ekanini ko‘rsatadi. Maqol va matallar inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy tajribasini o‘zida mujassamlashtirgan noyob til birliklari hisoblanadi. Ularning lingvistik maqomini o‘rganish tilshunoslik fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. “Paremiologik birliklar asrlar davomida shakllanib kelgan kundalik madaniyatning an‘anasi bo‘yicha avloddan avlodga o‘tib keladi. Ularda til egasi xalqning hayotiy falsafasiga oid barcha toifalar va qarashlar aks etadi” [3]. Olamning lisoniy manzarasi bo‘yicha kuzatish olib borgan R.Abdullayeva quyidagicha yozadi: “Xalqning paremiologik fondi namunalarida ham olamning lisoniy manzarasi asosida hosil qilingan so‘zlar aks etadi. Ushbu so‘zlarning ma‘nosida esa o‘zgarish yuzaga keladi. Masalan, tarvuzning qo‘ltiqdan tushishi jarayoni real voqelikda bir marotaba sodir bo‘lgan bo‘lishi mumkin. Tarvuzning qo‘ltiqdan tushganida yuzaga keladigan jismoniy hamda ruhiy holat barcha noqulay holatga tushgan kishilarning qiyofasini gavalantiruvchi, qiyosiy zaxira so‘z bo‘lib qolgan. Demak, tarvuzning qo‘ldan tushishi va chiziq so‘zini birlashtirib turuvchi umumiy bir jihat paydo bo‘ladi. Bu jihat – olamning lisoniy manzarasida mavjud bo‘lgan so‘z mazmunining va vazifasining o‘zgarishi. Biroq, atama va ko‘chma ma‘noli so‘zni farqlab turuvchi bir jihat mavjud. Ko‘chma ma‘noli so‘zlarda kishining obrazli tafakkur natijasi aks etadi. So‘z ilmiy atama sifatida qo‘llana boshlaganida, u konkret ma‘no bilan bog‘lanadi. Albatta, atamalar o‘rtasida ham so‘zning shakl va ma‘no munosabatlariga ko‘ra farqlanishi kuzatilishi mumkin, biroq uning fan doirasida ma‘no doirasi chegaralanadi”

Xulosa qilib aytganda, maqol va matallar til tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular nafaqat badiiy, balki lingvistik jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Ular barqaror, obrazli va ko‘p ma‘noli birliklar sifatida nutqda muhim rol o‘ynaydi. Nutq jarayonida qo‘llanilgan so‘zlar o‘z semantik va funksional tabiatini o‘zgartirishi, ma‘no ko‘lami kengaytirishi mumkin ekan. Qayd etilgan bu holatlar paremiologiya doirasida qaraluvchi birliklarga xos xususiyatlar hisoblanadi. Shu bois tilshunoslikda paremiologiya tarkibiga kiruvchi birliklar masalasida tugal fikr yo‘qligi ko‘zga tashlanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
2. Yo‘ldoshev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2006.
3. Abdurahmonov G‘. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998.
4. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi asoslari. – Toshkent: Fan, 2012.
5. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Fan, 2006.
6. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
7. Mirzayev T. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Fan, 1987.
8. Karimov S. O‘zbek tilining stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.

9. Abdullayeva R. Til va tafakkur munosabatlari. – Toshkent: Fan, 2015.
10. Vinogradov V.V. Russkiy yazyk (grammaticheskoe uchenie o slove). – Moskva, 1972.
11. Permyakov G.L. Osnovy strukturnoy paremologii. – Moskva: Nauka, 1988.
12. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – Westport: Greenwood Press, 2004.
13. Norrick N.R. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. – Berlin: Mouton, 1985.